

Ókori államszövetségek

*„Mert a Géniusz ellensége, a Perzsa sováran
évhozzat számlálta a fegyvert már meg a szolgát,
gúnyt űzvén a görög földből s a maroknyi szigetből”*

(HÖLDERLIN: *A szigettenger*
Rónay György fordítása)

A poliszok közötti kapcsolatok

Lehetséges-e föderációról beszélni az ókorban? A jelen dolgozat egy államelméleti problémát boncolgat ókori történeti példaanyagon, ami nem veszélytelen vállalkozás, tekintettel a történeti források töredékességére, és szóhasználatuk értelmezésének ellentmondásosságára. A terminológiai bizonytalanságok kapcsán joggal jegyzi meg epésen a téma egyik elismert és alábbiakban bőséggel idézett kutatója, Larsen, hogy a görög történetírókkal az a baj, hogy nem olvasták a 19. századi tanulmányokat a görög politikai intézményekről.¹

Magát a fogalmat a latin nyelvből eredeztetik, a *foedus* (szövetségi szerződés) és a *fidere* (bízni) szavakból. A *foederatus* a szerződés által kötöttet jelenti. Róma államközi kapcsolataiban főleg a nem latin közösségekhez való viszonyban volt szerepe a szövetségi szerződéseknek (*foedera*).²

A szakirodalomban megjelennek olyan nézetek, melyek az ókori Görögországban, majd Itáliában, sőt már a zsidó nép történetében is felfedeznek ilyen vonásokat.³ A mértékadó és tekintélyes Oxford Classical Dictionary (továbbiakban OCD) 2002. évi 3. kiadása egyenesen föderatív államok (*Federal states*) címszót is tartalmaz. A görög alkotmánytörténettel foglalkozó

¹ LARSEN: *Greek Federal States*. 177. p. 1. lj.

² A római jog története és institúciói. 65.

³ RIKER: 93. sk.

klasszikus értékű művek a 19. század óta nagy teret szentelnek a görög államok közötti kapcsolatok, köztük a föderációk tárgyalásának.

Kérdés, mindez nem történelmietlen visszavetítés-e? A válasz nagymértékben függ a definícióktól és a tipológiától. Vagyis attól, hogy mit értünk föderáción, és miként osztályozzuk az ókori államokat. A téma létjogosultságát igazolja viszont az, hogy az európai államfejlődés kezdetei az antik görögségre nyúlnak vissza, és az ókori államszövetségek példái forrásul, hivatkozással szolgáltak későbbi korok államelméleti gondolkodói, így Montesquieu és az amerikai *Federalist Papers* szerzői számára is.

Az OCD szócikkének szerzői⁴ szerint a görög világban már a Kr. e. 6. századtól találhatók föderális államok. A fogalmat olyan szervezetekre (organizations) alkalmazzák, amelyek valamely földrajzi vagy etnikai régió elkülönült városállamaiból, poliszáiból alakultak, hogy külpolitikai célokból egységet alkossanak, míg helyi szinten megmaradt önállóságuk és saját állampolgárságuk.⁵

A szócikk egyik szerzője, J. A. O. Larsen, ambíciózus monográfiában elemezte a görög föderális államok intézményeit és történetüket.⁶ Malíciózan azt is mondhatjuk, hogy a könyv címéből csak a „görög” igaz, mert a tárgyalt képződmények nem föderálisak és nem államok, legalábbis e fogalmak mai értelmében. Márpedig az államnak és a föderációnak csak modern fogalma létezik. Egyébként kiváló történeti munkáról van szó, hiszen forrásokat tár fel, elemez és összegez. Nyilván problémát okoz az államtan művelője számára, hogy mind a föderális, mind az állam fogalmakat adottnak, és kortalannak tekinti, meghatározás és fenntartás nélkül alkalmazza az ókori Görögországra. A görög példák valójában az államszövetségekre, legjobb esetben a konföderációkra nyújtanak példát, de nem a föderatív, szövetségi struktúrákra. A félreértés forrása a szerző tisztázatlan fogalom-használata, amely az államok közötti együttműködés minden formáját a föderalizmus alá sorolja be.

A görög városállamok közötti szövetségeket a 19. századnak nemcsak német, hanem magyar tudományossága is meglehetősen pontossággal értékelte. Apáthy István 1878-ban megjelent *Nemzetközi jog* című könyvében megjegyzi az államszövetségről, hogy az „rendszerint kisebb államokból a végből keletkezik, hogy nagyobb hatalmassággá alakulva, magukat kifelé könnyebben védhessék. Ilyen szövetséget képezett az ókorban a görög és latin városok egyesülése”.⁷

⁴ A szócikk szerzői J. A. O. LARSEN és P. J. RHODES (Univ of Durham, UK). Larsen munkásságát az alábbiakban részletezem, Rhodes legismertebb munkája pedig az Arisztotelésznek tulajdonított Athéni állam című műhöz írt terjedelmes kommentár.

⁵ Simon Hornblower and Antony Spawforth (eds.) *The Oxford Classical Dictionary*. Third edition revised. Oxford University Press, Oxford, 2003. 591.

⁶ LARSEN: *Greek Federal States. Their Institutions and History*. Clarendon Press, Oxford, 1968.

⁷ APÁTHY: 57.

Larsen és Rhodes föderális államnak ítélik Boeotiát⁸, melyben ennek ellenére az egyes közösségeket városoknak tekintették; Attika viszont Athén városállama volt, amelynek alkotóelemei nem érték el a városokra jellemző autonómiát. A kevésbé városiasodott görög vidékeken egyes törzsi államok olyan egységeket alkottak, amelyeknek tagjai jelentős helyi önállósággal rendelkeztek.

A görög politikai irodalom nem is rendelkezett megfelelő fogalommal a föderáció megnevezésére, a *koinon* (közösség) és *ethnos* („nemzet, nyelvi csoport”) fogalmat használták.⁹ De nemcsak, hogy a klasszikus antikvitás politikai irodalma nem ismerte a fogalmat, de a Makedónia vagy Róma ellen létrehozni kívánt államszövetségek is elbuktak.¹⁰

A görög államfejlődés sajátossága a polisz létrejötte. A polisz az emberi együttélés, a politikai közösség olyan új mintáját teremtette meg az ókori magaskultúrák addigi bírodalmaihoz képest, ami önmagában érdekessé teszi a föderalizmus kérdését is.

Az önkormányzó, maga számára törvényt szabó közösség adja a polisz lényegét. Méretét tekintve kicsi volt, „a városállam legkedvezőbb kiterjedése az, amikor a lakosság száma legfeljebb akkora, amekorrát az autarkeiával rendelkező élet szempontjából jól át lehet tekinteni.” – írta Arisztotelész.¹¹ A bírodalom az uralkodó személye köré szerveződött. A hosszú életű, és a történelmet hosszú távon meghatározó bírodalmak, illetve a „percnyi életű” poliszok alternatívájából a kettő között elhelyezkedő területi királyságok nyitották meg az utat ahhoz a politikai közösséghez, amit a modern állam jelent.

A polisz alapvető jellemzői az autonómia és az autarchia. Milyen kapcsolat állt fent az autonóm egységek között?

Busolt klasszikus műve alapján következőképp osztályozhatjuk a poliszok közötti viszonyokat:¹²

1. Idegenjog,
2. Nemzetközi szerződések és alapelvek,
3. Függőségi viszonyok,
4. Szakrális célú szövetségek,
5. Államszövetségek és szövetségi államok.

⁸ A görög nevek átírásának problémájával, úgy tűnik, az európai tudományosság nem tud megbirkózni. A hazai tankönyvek nem fogadják el az MTA által megadott „magyaros” – pl. Arisztotelész – helyesírási szabályzatot, helyette a magyar ékezeteket latin írásmóddal kombinálva ún. „tudományos” (sic!) írásmódot követik (példánknál maradvá: Arisztotelész).

⁹ OCD 591; NÉMETH: *A polisok* 31. skk.

¹⁰ FRIEDRICH 12.

¹¹ ARISZTOTELÉSZ: *Politika* VII, 4. 1326 b. Lásd a városállam terjedelmének kérdéséről MUMFORD, 180.

¹² BUSOLT terminológiájával az államközi kapcsolatokat (*Zwischenstaatliche Beziehungen*).

Idegenjog

Az idegenekkel való érintkezés legtermészetesebb közege a szomszédság, amely szükségessé tette a békességre való törekvést, és az elkerülhetetlen konfliktusok rendezését. Ezt érzékelteti az *Oxyrhynchosi Hellénika* (lásd még alább) leírása: „Létezik egy, a két állam¹³ által vitatott terület a Parnassos környékén, amely miatt már korábban is háborúskodtak. Ezen a vidéken gyakran legeltetnek mind phókisiak, mind lokrisiak, s amelyik fél történetesen észrevette a másikat, nagy csapatot gyűjtve elrabolta annak jószágait. Nos, korábban mindkét részről történt ilyesmi több ízben, de ezeket bírói úton és tárgyalással intézték el.”¹⁴ A történetíró által elmesélt esetben azonban a szomszédviszály nemzetközi bonyodalommá fokozódik, mert harmadik felet is bevonnak: „A lokrisiak, mivel ellenség pusztította földjüket, követeket küldtek a boiótokhoz, vádat emeltek a phókisiak ellen, és méltányos segítséget kértek, hiszen mindig baráti viszonyban álltak egymással.” A teljes történet amúgy jóval bonyolultabb, mert mindkét hadviselő felet ugyanaz a thébai csoport uszította a konfliktusra.

A kereskedelmi és katonai kapcsolatoknak köszönhető népességmozgások a polgárjog, és a – mai kifejezéssel élve – az állampolgárság kifinomult és differenciált rendszerének kiépítéséhez vezetett. Az idegenek legismertebb kategóriáját az Athénban élő, polgárjoggal nem rendelkező szabad idegenek alkották, a *metoikosok*. Számuk különböző időkben elérte a polgárok számának harmadát, sőt felét. Főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoztak.¹⁵ Részvételük a polisz életében nélkülözhetetlen volt, ezért a polgárok zárt közösségére épülő rendszer nagyon is nyitott volt az idegenek – Ehrenberg kifejezésével a „fogadott gyerekek” – befogadására.

A metoikosok és a polgárok között elhelyezkedő, kivételezett jogállás volt az *ateleia* (a 6. századtól) és az 5. század végétől helyébe lépő *isoteleia*. Az ezzel a jogállással rendelkező idegenek kötelességei azonosak voltak a polgárokéval (a katonai szolgálat, vagy a *leiturgia*, a közösség számára teljesített vagyoni hozzájárulás terén), és nem terhelték őket többletkötelezettségek, például a metoikosok által fizetendő fejadó.¹⁶ Politikai jellegű aktív polgárjoggal azonban nem rendelkeztek.

Nagyon nehéz helyzetben voltak, akik útra keltek, mert biztonságukat jószé-
rivel semmi sem szavatolta. „Ha megérkezel egy városba, a legutolsó polgárnál is kevesebbet érsz, és olyan a helyzeted, hogy aki csak jogtalankodni akar, szabadon rád támadhat.” – panaszolja Xenophón.¹⁷ Lássunk egy szerződést arra

¹³ Phókis és Lokris.

¹⁴ Hell. Oxy. 21,1 NÉMETH: *Görög történelem* 219.

¹⁵ „... valóban idegen az, aki nem nyer el állami tisztségeket” – összegezte ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, 1278a.

¹⁶ BUSOLT 299. Az Athéni állam magyar fordításában „polgári adót fizetők” néven jelennek meg (AP LVIII).

¹⁷ XENOPHÓN: *Emlékeim Szókratészről* 2,1.

vonatkozóan, hogy a város területén levő idegen védelemben részesüljön, és szankciót is felállít a szabály: „Az oiantheiai idegent ne hurcolhassák el chaleioni területen, se chaleionit az oiantheiai területen, se vagyonukat ne rabolja el senki; ha valaki mégis elrabolja, azt büntetlenül lehessen kifosztani.”¹⁸

A városok közötti utazások tették értékessé a *proxenia* intézményét is. Ez eredetileg a más városból érkezőkről való gondoskodást szolgálta, akár családok közötti hagyományos kapcsolat okán vagy pusztán az idegenek és látogatók iránti tisztelet kifejezéseként. A *proxenos* („vendégbarát”) a későbbiekben egyre inkább egyfajta diplomáciai képviselőt látott el, különböző szolgálatokat teljesített, melynek fejében kiváltságokat élvezett és különböző megtiszteltetésben, kitüntető címben részesült. A *proxenos* többnyire annak a városnak a polgára volt, ahol a szolgálatot a másik állam számára teljesítette.¹⁹

Nemzetközi szerződések és alapelvek

A városállamok közötti együttélést elsősorban a nemzetközi szerződéseknek tekinthető megállapodások szolgálták. Ezek három fő csoportja:

- a) békeszerződések,
- b) barátsági szerződések,
- c) szövetségi szerződések.²⁰

A szerződéseket különböző időtartamra, akár 100 évre kötötték. Kr. e. 420-ban „szövetséget kötöttek egymással száz esztendőre az athéniak és az argosiaiak, mantineiaiak és élisiek, mind magukra, mind a vezetésük alatt élő szövetségeseikre vonatkozólag, mindkét részről csel és ártó szándék nélkül, a földre és tengerre.”²¹

III. Amyntas makedón uralkodó (ur. Kr. e. 393–370), II. Philippos apja által a chalkidikiekkel ötven évre kötött szövetsége azért érdekes, mert a szokásos katonai segítségnyújtási formula mellett kereskedelmi, kiviteli és vámmegállapodásokat is tartalmaz. „Legyen szabad a szurok és mindenféle házépítő fa kivitele, valamint a hajóépítő fáé is, kivéve a fenyőt, amennyiben nem a chalkidikéi szövetségnek van rá szüksége; a szövetségnek azonban meg van engedve ennek kivitele is, ha ezt a kiszállítás előtt bejelentik Amyntasnak, és megfizetik az előírt vámokat.”²²

¹⁸ Oiantheia és Chaleion szerződése. NÉMETH: *Görög történelem* 171.

¹⁹ HEGYI et al., 356; OCD 1268.

²⁰ BUSOLT 1251. Szerződések gyűjteményei: H. BENGTSON: *Die Staatsverträge des Altertums*. II. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr. München, 1975; H. H. Schmitt, *Die Staatsverträge des Altertums*. II. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr. München, 1969. Magyarul NÉMETH: *Görög történelem*.

²¹ NÉMETH: *Görög történelem* 183.

²² Uo 227.

A szövetségre lépő városállamok érhetően kötöttek kereskedelmi és pénzre vonatkozó szerződéseket; erről Arisztotelész is említést tesz.²³ A korinthusi háború során a 394. évi knidosi csata után (ahol a spártai flottát tönkrevették) Rhodos, Knidos, Samos és más városállamok szövetségre léptek, és szövetségi pénz vezettek be.²⁴ Kisebb államok pénzverési unióra léptek egymással. Ilyen pénzverési szerződést tartalmaz egy stélé (kőtábla), melyet Mytilénében találtak. A szerződés szerint egyik évben Mytiléné, a másik évben Phókaiá verte fehéraryából a közösen használt pénzt.²⁵

Végül, a Kr. e. 362/361-ben Athén által kötött szövetségi szerződés azért érdekes, mert először is a „nép üdvére” örök időre kötötték – ez a formula a Kr. e. 4. században terjedt el²⁶ –, másodsorban pedig a szerződő felek államformájának megváltozása esetére is segítséget ígérnek: „Ha valaki megtámadja Attikát, vagy megdönti az athéni demokráciát, vagy tyrannost vagy oligarchát juttat uralomra, nyújtsanak segítséget az athéniaiknak az arkadiaiak, achaiaiak, élisiek és phleiusiak minden erejükkel a lehetőség szerint, amint erre az athéniek felhívják őket”.²⁷

Külön kiemelendő e szerződések közül a *symmachia*, az „együtt harcolók” fegyveres szövetsége. Ez azért is érdekes, mert vezetését általában egy szövetségi tanács, a *synedrion* látta el. A spártaiak és aitoliaiak közötti szerződés így kezdődik: „legyen barátság és béke az aitoliaiakkal és fegyveres szövetség (*symmachia*)...”. A szövetség tartalma pedig: „kövessék a lakedaimóniakat oda, ahová azok hadjáratot vezetnek, szárazföldön és tengeren is, ugyanazt tartsák barátjuknak és ugyanazt ellenségüknek...”.²⁸ A közös ellenséggel elleni harcra létrehozott szövetség tartalma, hogy ugyanazokat tekintik barátoknak, illetve ellenségnek. A barát és ellenség megkülönböztetését korunkban Carl Schmitt tekintette a politikai megkülönböztetés kritériumának.²⁹ Ez a meghatározás is az egyenlő városállamok szövetségére utal. Előfordulhatott azonban, hogy a szövetségen belül valamelyik állam hegemon helyzetben volt, például a 404-ben kötött szerződésben Athén vállalta, hogy ugyanazok a barátai és ellenségei, mint Spártának, és Spárta vezetését fogja követni. Az első külpolitikai céllal létrehozott szövetség a peloponnészoszi liga volt a Kr. e. 6. században Spárta vezetésével. Ennek Argos kivételével valamennyi peloponnésosi polis tagja volt. Háború esetén a tagállamok együttesen viselték a költségeket, a békés időkben nem fizettek adót. A tagállamok belső ügyeikben megőrizték teljes autonómiájukat.³⁰ A délosi szövetségben Athén különböző módon korlátozta a

²³ Pol. III 1280 b; *Retorika* I 1360.

²⁴ BUSOLT 1257. *A knidosi csatáról* HEGYI et al., 231.

²⁵ BUSOLT 1257. NÉMETH: *Görög történelem* 210.

²⁶ BUSOLT 1251, 1254.

²⁷ NÉMETH: *Görög történelem* 241.

²⁸ Uo 207.

²⁹ SCHMITT 18 skk.

³⁰ HEGYI et al., 143.

többi résztvevő önállóságát; ez abból is kiderül, hogy a második athéni tengeri szövetségben ígéretet tett arra, hogy ezek a beavatkozások nem fognak megismétlődni (a vezető szerep persze ebben is Athéné volt).³¹

Említést kell tenni a viszályokban békét és igazságot szolgáltatató döntőbíráskodásról is. „Később, mint Apollodóros elmondja Chronikájában, az athéniek és mytilénéiek döntőbíráshoz fordultak a terület ügyében, Periandros bíráskodott, és ő az athéniek javára döntötte el az ügyet.”³² A történetírók több más esetet is megörökítettek, mikor két város viszályában egy harmadik, felkért város bírái döntöttek. A bírák száma 3, 5, 17, de akár 301 is lehetett.³³ Spárta és Messéné vitájában Kr. e. 140 körül pedig 600 milétosi polgárból álló alkalmi testület döntött; ez volt a legnagyobb ismert döntőbírói testület az ókorban. Egy másik esetben pedig – a választottbíráskodásban ma is szokatlan módon – kétszintű döntés született: Korinthos és Epidauros vitájában Megara városát kérték fel döntőbírónak, Először 151 tagú bíróság, majd a vesztes korinthusiak tiltakozása után 31 megarai polgár döntött másodszor is Epidauros javára, mely ítélet ekkor már véglegessé vált.³⁴

A városállamok közötti szerződések mellett az íratlan alapelveknek is nagy jelentősége volt, például a hadviselés során betartandó szabályokat ilyen alapelvek határozták meg.³⁵

Függősségi (gyarmati) viszonyok

Az „anyaváros” a *métropolis* alapított gyarmatvárost (*apoikia*), mely önálló polis volt, és polgárai saját polgárjoggal rendelkeztek, nem az anyaváros polgárai voltak. A nagy görög gyarmatosítás során, főleg a 7. sz. első felében az anyavárosok (egyebek között Chalkis, Korinthos, Megara, Milétos) jelentős számú telepescsoportot bocsátottak ki. Erre általában azután került sor, hogy a delphoi Apollón-jósda beleegyezett a kiválasztott terület gyarmatosításába. A gyarmatváros alapítói (*apoikoi*) az anyaváros politikai, társadalmi és vallási mintái alapján alakították ki az új közösséget, azonban önálló polgárjoggal rendelkeztek.³⁶ A gyarmatosoknak az anyavároshoz való viszonyát jogilag szabályozták. Platón a Törvényekben – más ókori szerzőhöz hasonlóan – viszonyukat a gyerekek és szülők kapcsolatához hasonlítja.³⁷

Az athéni gyarmatosítás sajátos formája volt a *kléruchia*. A szegényebb athéni népességből kitelepülők új lakóhelyükön parcellát (*kléros*) kaptak meg-

³¹ OCD 65.

³² NÉMETH: *Görög történelem* 99. Ugyanerről ARISZTOTELÉSZ Ret. I 15, 1375b. Lásd még BUSOLT 1257 skk.

³³ BUSOLT 1258.

³⁴ HEGYI et al., 355

³⁵ Polyb. V 9,1; 11,3. Lásd PHILLIPSON művét a témáról.

³⁶ HEGYI et al. 126 sk. táblázatot is közöl a legjelentősebb métropolisokról és apoikiákról.

³⁷ PLATÓN Törv. VI 3, 754 b. Lásd erről FUSTEL DE COULANGES klasszikus művét is.

művelési kötelezettséggel. Ennek fejében fegyveresen kellett Athén érdekeit megvédeniük; továbbra is athéni polgárok maradtak (míg a helyi lakosok idegennek számítottak).³⁸

Szagrális célú szövetségek

A városállamok közötti szövetségek egyik formája az *amphiktyonia* – görög államok politikai és vallási szövetsége egy-egy jelentős szentély (köztük Delphoi) függetlenségének biztosítására.³⁹ Többször a kultikus hely környékének városállamai szövetkeztek, de például Apollón jóshelyének, Delphoinak védelmére szervezett *amphiktyonia* a legtöbb görög városállamot felölelte. Feladata a szentély ellen vétők megbüntetése volt, de Apollón és Delphoi védelmében szent háborút is indíthatott.⁴⁰ A történetírás négy ilyen szent háborút jegyzett föl.⁴¹ A delphoi *amphiktyonia* az első háborút Krisa (6. sz.), a másodikat és harmadikat Phókis (5–4. sz.), a negyediket már II. Philippos idején (340–338) Amphissa ellen vívta.

A görög államszövetségek formái

Busolt – a német államtan klasszikus felfogásának megfelelően – az államszövetségeket és a szövetségi államokat sorolja az államközi kapcsolatok utolsó csoportjába. A 19. századi német államtan a szűkebb értelemben vett államkapcsolatok alatt államok „tartós politikai természetű, jogi egyesüléseit” érti. E téren Jellinek különböztet a nemzetközi jogi és az államjogi kapcsolatok között. A nemzetközi jogi kapcsolat szerződésen nyugszik (ha úgy tetszik mellérendeltségi kapcsolat), míg az államjogi kapcsolat hatalmi viszonyon alapul. Ez nagyon lényeges distinkció, ugyanis ebből született a német államjog mind a mai napig meghatározó megkülönböztetése az államszövetség és a szövetségi állam között. Az államszövetségek nemzetközi jogi megállapodásból, a bennük részt vevő államok akaratából származnak. A szövetségi állam viszont önálló főhatalommal rendelkezik.⁴² Ez a megkülönböztetés – a nem jelentéktelen szerzőktől (Schmitt, Smend) származó kritikák ellenére – mély gyökereket vert a német jogtudományban. Herzog némi rosszallással meg is jegyzi, hogy még az európai

³⁸ NÉMETH: *Görög történelem* 359. BUSOLT 1271 skk.

³⁹ NÉMETH: *Görög történelem* 350. Németh: *A polisok* 289 skk.

⁴⁰ OCD 75.

⁴¹ OCD 1343.

⁴² „Der Bundesstaat ist ein aus einer Mehrheit von Staaten gebildeter souveräner Staat, dessen Staatsgewalt aus seinen zu staatlicher Einheit verbundenen Gliedstaaten hervorgeht.” JELLINEK 769.

integrációval kapcsolatos jogi fejtegetések is az „államszövetség vagy szövetségi állam” fogalmi kettősségében mozognak.⁴³

Sympoliteia - isopoliteia

Előfordult, hogy egymáshoz közel fekvő városok egyesültek, és ettől kezdve egyetlen polisban éltek tovább. A *sympoliteia* elnevezés a közös polgárjogra utal. Az egyesülés lehetett önkéntes, vagy a nagyobb állam akaratából eredő. A lényeg a létrehozott új közös állam volt. A korabeli szerzők ugyanakkor ellentmondásosan használják a fogalmat. Polybios például az achai és aitol szövettségben való tagságra utal, olyan államok esetében, melyek megtartották azonoságukat. Inkább az *isopoliteia* áll közelebb ehhez az elképzeléshez.⁴⁴ Az *isopoliteia* (vagyis „egyenlő polgárjog”) a Kr. e. 3. századtól kezdve használt kifejezés a polgárjogok egyenlőségére a független polisok között. A görög városállam egyéneknek vagy egész közösségnek adományozhatott polgárjogot.⁴⁵ A források többféle értelmezésre adnak alapot. 405-ben például Samos polgárai Athénben athéni polgárként cselekedhettek, noha Samos önálló városállam maradt. Argos és Korinthos szerződése alapján a 390-es években a két város polgárai kölcsönösen a másik polgáraként járhattak el. Az *isopoliteia* a hellenisztikus korban terjedt el, a polgárjog szigorú szabályainak fellazulásával. Az aitol szövetség ezt használta eszközként államoknak a szövetséghez való csatlósához.

Boiót liga

A delphoi *amphyktionia* egyik résztvevője, Boiótia a szervezője a talán legismertebb görög államszövetségnek.⁴⁶ A boiót szövetség Kr. e. 6. századi alapítására a szövetség szimbólumát (két oldalán bemélyedő pajzs) ábrázoló pénzérmék utalnak. A szövetség létezésére és szervezetére főleg a Kr. e. 5. századból maradtak fent dokumentumok. Ezek közül kiemelkedik az *Oxyrhynchosi Hellénika*, vagyis görög történet, melynek jelenleg ismert töredékei a Kr. e. 409 és 395 közötti évek egyes időszakait mutatják be. E történeti munka töredékeinek megtalálása megerősítette azok véleményét, akik szerint a görög városállamok közötti szövetségi formák a federalizmus első megjelenésének tekinthetők.

Az elsőként, 1906-ban megtalált, Londonban őrzött papirusz leírja a boióti szövetség szervezetét. Boiótia városainak belső életét úgy szervezték meg, hogy „minden városban négy tanács (*boulai*) volt felállítva, amelyeknek azonban

⁴³ HERZOG 853.

⁴⁴ OCD 1460.

⁴⁵ NÉMETH GYÖRGY (a *Görög történelem fogalommagyarázataiban* 358) szűkebb értelemben használja, illetve nem világos, hogy milyen különbséget lát a polgárjog adományozása és a „polgári jogok egyenlőségének” adása között?

⁴⁶ NÉMETH: A *polisok* 302. skk.

nem minden polgár lehetett tagja, hanem csak azok, akik bizonyos vagyonnal rendelkeztek. A tanácsok közül felváltva mindig az egyik vezette a várost és volt javaslattevési joga; indítványait minden ügyben a másik három elé terjesztette, és az vált érvényessé, amit mindnyájan elfogadtak.”⁴⁷ Ebből látható a városállam belső szerkezete. Az aktív polgárjoghoz (szavazás és hivatalviselés) valószínűleg a hoplita cenzust használták, vagyis a lovasságban vagy nehézgyalogoságban való fegyverzetel kellett rendelkezniük a polgároknak. E vagyoni cenzus alapján négy tanács működött, ezekből rotációs elv alapján az egyik vezető volt, ez javaslattevési jogot jelentett, és az érvényes döntéshez egyhangúság kellett. Valószínűleg a négy tanács külön-külön szavazott.

Ami a boiót városok közös ügyeit illeti: „a térség egész lakossága tizenegy kerületre volt osztva, amelyek egy-egy boiótarchost választottak... Hatvan tanácsost választottak minden boiótarchos után, és ezeknek költségeit maguk a városok fedezték. Hadsereget is felállított minden egység, részenként körülbelül ezer nehézfégyverzetű gyalogost és száz lovast.” Feltehetőleg tizenhét város vett részt a szövetségben, és ezek tizenegy választói körzetet alkottak. A körzetekben a városok súlyuk szerint szerepeltek. A szövetségben hegemon szerepet játszó Thébai egymaga két körzetet jelentett, máshol három város alkotott két körzetet, míg voltak városok, melyek 1/3 körzetnek számítottak. Egy körzet egy vezetőt, azaz a boiótarchost, hatvan tanácsost, ezer nehézfégyverzetű gyalogost (hoplitát), és száz lovast adott. A történetíró szavaival: „Hogy világosan fejezzem ki magam, a boiótarchosok számának megfelelően részesültek a közös javakból, teljesítették a szolgáltatásokat, küldték ki a bírákat, s vettek részt egyaránt minden jóban és rosszban. Ilyen volt tehát a politikai szervezete az egész népnek; a boiótok közös tanácskozását pedig Kadmeiában⁴⁸ tartották.” A máig azonosíthatatlan történetíró valóban világosan fejezi ki magát, amikor bemutatja a szövetségben résztvevő államok közötti súlyozás gyakorlati szervezeti következményeit. Boiótia Görögország középső részének egyik vidéke, meghatározó városa Thébai volt. A boiót konföderáció a részes városok közös kultúrájára, nyelvére, származására és vallására épült.⁴⁹ A szövetséget alkotó poliszok önállóságát a szövetség erősen korlátozta, de azért polisz-voltuk, vagyis autonómiájuk megfelelő szintje megmaradt.⁵⁰ Larsen értékelése szerint Boiótia olyan szövetségi képviseleti kormányzattal rendelkezett, amely hozzávetőleg a résztvevő államok polgárainak számarányában megfelelő képviseletre épült.⁵¹ A hadsereget a boiótarchosok irányították, de közülük az egyik töltötte be a főparancsnoki funkciót. Thuküdidész leírása a 424. évi délionai csatáról azt sugallja,

⁴⁷ NÉMETH: *Görög történelem* 217 sk.; illetve *Államéletrajzok* 110.

⁴⁸ Thébai ősi fellegrvára.

⁴⁹ OCD 246. A témáról FREEMAN: 120 ff.; BUSOLT 1409–1447. További irodalom R. BUCK: *History of Boeotia*. 1979; Uő: *Boiotia and the Boiotian League* 423–371 BC. 1994. H. Beister and J. Buckler (eds.), *Boiotika*. 1989.

⁵⁰ BUSOLT Bd I, 271.

⁵¹ LARSEN: *Greek Federal States* 35.

hogy a főparancsnoknak döntő szava volt, mert ebben az esetben egyedül ő akart a csatában részt venni, és a többiek ellenkező véleménye ellenére az ő akarat érvényesült.⁵² A pénzügyi terheket egységenként, vagyis arányosan viselték. Ezekkel a laza föderációra utaló megoldásokkal szemben az adatok szövetségi bírósági rendszer fennállására utalnak, ugyanis az egységek ugyancsak egyenlő arányban állítottak bírákat és esküdteket.⁵³ Ez a berendezkedés mintegy két generáción keresztül jól működött. Bukásához épp föderatív jellege vezetett, mert Spárta szerint sértette az Antalkidas-féle ún. „királybékében”⁵⁴ a városállamoknak biztosított autonómiát, ezért ragaszkodott felosztatásához, ami 386-ban meg is történt. Később többször újra alakították, és a hellenisztikus korokban is fennállt, de már nem az egyenlő körzetekre, hanem városokra építve.

A korai konföderációk másik példája az Olynthos városának vezetése alatt álló chalkidikéi szövetség, melyet az imént említett királybéke után csak katonai erővel tudtak felosztatni a spártaiak. Kormányzati berendezkedéséről kevés adat maradt fenn, ezek alapján megállapítható, hogy a tagvárosoknak közös polgárjoguk (*sympolitia*) és közös törvényeik voltak.⁵⁵ A szövetség tagjainak polgárai a szövetség bármely városában szerezhettek tulajdont és köthettek házasságot. A szövetség saját ezüstpénz vert, mely széles körben forgott a Balkánon. Tagjai olyan városok is lehettek Makedóniában – és erre itt volt először példa – amelyek az alapítókétól eltérő etnikai csoporthoz tartoztak. A szövetség saját bevétellel is rendelkezett, mert vámokat vetett ki a kikötőkben, és ez a szövetségi kormányzatot gazdagította.

Az említett királybéke fordulópontot jelentett a görög föderalizmus történetében, mert Spárta kieroszakolta minden szövetségi szervezet felosztatását. Értelemszerű kivétel volt a peloponnészoszi szövetség, amely nem föderális szervezet volt, hanem szabad városok szövetsége. A második athéni tengeri szövetség sem sértette a királybéke előírásait. A valóságban persze az első szövetség tagjai Spárta szövetségeseiből egyre inkább alávetettjei lettek, míg a másik szövetségben Athén egyre inkább alattvalókként bánt szövetségeseivel.⁵⁶ Larsen a királybékét tekinti a föderációk történetét meghatározó eseménynek, és eszerint foglalja munkáját.

Larsen korábbi műve szakít azzal a közkeletű állásponttal, hogy az ókor csak a közvetlen részvételen alapuló demokráciát ismerte, és a képviselőlet gondolata nem jelent meg. Ha elfogadjuk a föderalizmus megjelenését az ókori görög világban, akkor valóban a képviselőlet problematikájának is legalább csökevényes formában föl kellett merülnie, hiszen a föderációk egyik alapkérdése épp

⁵² THUKÜDIDÉSZ IV 91-93. 355-357. p.

⁵³ LARSEN: *Greek Federal States* 36.

⁵⁴ „a többi görög város, kicsi és nagy egyaránt, legyen független (autonomos)”, idézi HEGYI et al. 231.

⁵⁵ XENOPHÓN: *Hellénika* 5. 2. 12. Az irodalomból SWOBODA 212-8; BUSOLT 1501-7; EHRENBURG 324, LARSEN 58-78.

⁵⁶ LARSEN: *Greek Federal States* 170.

az, hogy a tagok akarata miképp jelenik meg a szövetségi döntéshozatalban. A boiót és a chalkidikéi szövetség nem elhanyagolható újdonsága volt egyfajta képviseleti kormányzat korai megjelenése. A képviseleti elv azt jelenti, hogy a szövetségi döntéshozás a tagállamok képviselőinek, vagy a belőlük álló testületeknek a kezében volt, mai áthallással egyfajta kormányköziség valósult meg. Ezzel szemben a szövetségi döntéshozás másik lehetséges módja a *demokratia* volt, vagyis a közvetlen néprésvételre épülő (szövetségi) gyűlés. Természetesen a kétfajta eljárásban más az egyes tagállam súlya a döntésben. Ezt jól példázza Thébai szerepe a boiót szövetségben: a körzetekre épülő, arányos képviseleti rendszerben előbb, kettő, majd négy körzete volt egyedül. Ennek ellenére ebben a rendszerben Thébának akarat érvényesítéséhez meg kellett győznie szövetségeseit, legalábbis a körzetek többségét. A demokratikus népgyűlésben sokkal könnyebben tudta akaratát érvényesíteni, immár nem meggyőzött, hanem irányított. Thébai befolyását viszont nagyon lecsökkentette, amikor egy város már csak egy boiotarchot küldhetett.⁵⁷ Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le ebből a két forma viszonyára nézve, óhatatlanul is felöltik az emberben, hogy nem véletlenül lesz az amerikai föderális állam nagy kérdése is a képviseleti vagy közvetlen demokrácia viszonya, és hogy azon belül miként súlyozható a tagállamok szerepe.

Az aitóliai és az achai szövetség

A királybéke utáni korszak két egyik legbefolyásosabb szövetsége, az aitóliai szövetség Közép-Görögország jelentős területeire terjedt ki. Szervezeti felépítését illetően a szakirodalom nagyrészt egyetért abban, hogy a szövetségi tanácsba (synedrion) a tagállamok lakosságok arányában választottak képviselőket. Az erre utaló, a 3. század végéről származó dokumentum több szempontból is érdekes.⁵⁸ Szövetségi bírók döntéséről szól, amelyet két város (Melitaea és Perea) vitájában hozták. A két város *sympoliteiába* egyesült. A két város területét rögzítették, és a jóval kisebb Pirea jogait, és a nagyobb társhoz való viszonyát is szabályozták. Azt is meg kellett állapítani, hogy mi legyen, ha a két város a jövőben esetleg újra szétválík. Ebben az esetben a kisebb város egyetlen képviselőt választhat, a többi küldésének joga a nagyobb várost illetné. A följegyzésből több következtetés adódik: a szövetségi tanácsba a tagállamok választották a tagokat; a szövetségi tanács arányos képviseletre épült; az egy városba olvadást nem tekintették örökkévalónak, és előre szabályozták a szétválás módját; a pénzügyi hozzájárulások is arányosak voltak; szövetségi bíróságok működtek; bírói döntések is befolyással bírtak a szövetségi kérdésekre. Az ismert adatok szerint a szövetségi bírók a tanács erre a célra kijelölt tagjai lehettek, külön bírói testület létezésére nincs utalás. A vitában való eljárásukra való-

⁵⁷ LARSEN: *Greek Federal States* 172–175; Uő. *Representative government*.

⁵⁸ Idézi LARSEN: *Greek Federal States* 199.

színűleg nem szövetségi hatáskörnél fogva, hanem a vitázó felek kérésére került sor.

Főleg Polybios és Titus Livius munkáiból ismerjük a szövetség szervezetét. A szövetség legfőbb döntéshozó szerve a népgyűlés volt. Az imént említett *synedrion* több száz, adott esetben akár ezer főből is állhatott. Ezért a tanácsnak volt egy operatív ügyek intézésére hivatott, a tanács tagjaiból választott bizottsága; ennek létszáma legalább harminc fő lehetett. Tagjai az *apoklétoi* névre hallgattak. Hatásköre széles volt, mert a háború és béke kérdésében a népgyűlésnek kellett döntenie, de 190-ben az apoklétoi hathónapos fegyverszünetet köthettek.⁵⁹ A szövetség hatásköre elsősorban külügyi kérdésekre terjedt ki (beleértve a az aetóliai által buzgón gyakorolt kalózkodással összefüggő jogi ügyeket is).

Az aitoliai szövetség sok, hozzá lazábban csatlakozó szövetségnek az *isopoliteia* státusát biztosította. Ezek a közösségek nem küldtek képviselőket a tanácsba, és polgáraik nem szavazhattak a népgyűlésben, de kiváltságos helyzet élveztek a szövetséghez tartozó városokban, amelyekben átköltözésük esetén a polgárjogot is megkapták. Egy fennmaradt töredékben érdekes utalás történik egy bizonyos Epicles sajátos jogállására: a *koinopoliteia* valamilyen szövetségi polgárjogra utal, de nem tudni, milyen többletjogosítványokkal járt. Elképzelhető, hogy az *isopoliteia* jogállásával rendelkező városból érkezett polgárnak először a szövetségi polgárjogát jegyezték be.

A legismertebb görög szövetség a Peloponnésos északi részén létrejött, hosszú múltra visszatekintő achai szövetség volt. Szervezeti felépítése többször változott, a 3. században végbement változás után a korábbi kettő helyett egy stratégost választottak egy évre, aki a szövetség vezetője volt. A népgyűlés évente négyszer ülésezett. A napi – elsősorban külpolitikai – ügyekkel a *damiurgoi* tíztagú testülete foglalkozott. Polybios szerint ugyanazokat a törvényeket, súlyokat és pénzeket használták. Megemlíthető a *nomographoi* testülete, melybe egy felirat szerint 17 város 24 tagot és egy titkárt választott (feltehetőleg a lakosság arányában). Feladatuk a jogalkotással függött össze, a népgyűlés utasítására bejegyezték a törvényeket, illetve azokat időnként felülvizsgálták.⁶⁰ Azt, hogy városi és szövetségi szinten is működtek, a jogrendszer kettősségére utal.

Szövetségi bíróságok is működtek, például hazaárulási perekben. Számukról és működésükről nem sokat tudunk. Az biztos, hogy viszonylag kis létszámból álltak, és – valószínűleg az ügyek számára is tekintettel – idegen bírákat is alkalmaztak.⁶¹ A szövetség létét végül Róma terjeszkedése pecsételte meg a Kr. e. 2. században.⁶²

⁵⁹ BUSOLT 1526, LARSEN: *Greek Federal States* 200 skk, HEGYI et al. 358.

⁶⁰ BUSOLT 1572, LARSEN: *Greek Federal States* 234 sk.

⁶¹ LARSEN: *Greek Federal States* 236.

⁶² HEGYI et al. 358-360.

A lykiai konföderáció

Végül meg kell említeni a királybéke utáni időszakban létrejött szövetségek közül a lykiai konföderációt, ugyanis Montesquieu véleménye az volt, hogy „ha példát kellene felhozni egy szép szövetségi köztársaságra, én a lükiai köztársaságot választanám.”⁶³ Ez azért is érdekes, mert a 19. századi német szakirodalom megemlítését is mellőzte, noha a görögökkel ellentétben Busolt vagy Swoboda olvashatta volna Montesquieu művét. A mellőzés komolyabb oka lehet az, hogy a meglehetősen elszigetelt kisázsiai tartomány kultúrája ugyan görög hatásra alakult ki, de kötődése, háttere anatóliai volt, és jelenlegi ismereteink szerint mintegy 200 feliratból⁶⁴ megismerhető nyelvüket és írásukat is megőrizték a Kr. e. 4. század végéig.⁶⁵ Larsen mindenesetre a hellenisztikus kor konföderációi között sorolja fel és mutatja be.⁶⁶ Képviselési jellegű államszövetségüket a Kr. e. 2. században hozták létre. Ez a szövetség sok vonatkozásban szuverén állam vonásait mutatta, amely a háború indításának és a békekötésnek a jogával rendelkezett. Közös pénzt is verettek. A szövetség egyértelműen, de nem egyedülállóan Róma kegyeit kereste. Ennek egyik sajátos vonása volt Róma istenítése a szó szoros értelmében. Tacitus említi⁶⁷, hogy Szmirnában már Kr. e. 195-ben templomot emeltek Róma istennőnek, Róma városának tiszteletére (*Rhōmē Thea Epiphānēs*).⁶⁸ A szövetség megismerésének egyetlen lényeges forrása Strabón műve (Geógraphika XIV. 665). Leírása szerint a *synedrion* választotta a szövetség vezetőjét, akit neveztek hadvezérnek (*strategos*), majd *lykiarch* néven említi Strabón. A hadvezéri mellett a főpapi funkciót is a *lykiarch* töltötte be. A *synedrion* feladatai között említi Strabón a szövetségi bíróságok megszervezését is. Ezek a többi szövetségben szokásosnál szélesebb hatáskörrel rendelkeztek, de a városok közötti vitában csak felkérésre döntöttek. A fennmaradt emlék szerint körülbelül Kr. e. 200-ban Araxai Orthagoras sikeresen perelt városa nevében egy vitatott földrészletet. A lükiaiak is éltek azzal a hellenisztikus korban elterjedt gyakorlattal, hogy idegen jogi szakértőket kértek fel törvénykezésre. Lykia sorsát a római hódítás pecsételte meg. Nem teljesítették Brutus követeléseit, aki ezek után elfoglalta az országot, melynek Kr. után 43-ban formálisan is megszűnt önállósága. Róma Rhodosznak ajándékozta, majd nyilván politikai megfontolásokból 167-ben szabadnak minősítették őket. Feltehetően a földtulajdon koncentrálása miatti társadalmi feszültségekből ki-robbant felkelések vezették Rómát arra, hogy ismét elvegye a lükiaiak szabadságát. Suetonius szerint Claudius császár „Lycia lakosait megfosztotta szabad-

⁶³ MONTESQUIEU 9. III. 218.

⁶⁴ A feliratok összegyűjtve olvashatók *Tituli Asiae Minoris* (TAM) 1–2.

⁶⁵ OCD 895.

⁶⁶ LARSEN: *Greek Federal States* 240–263.

⁶⁷ TACITUS: *Annales* iv. 56.

⁶⁸ LARSEN: *Greek Federal States* 245

ságuktól, mert halálos ellenségeskedésben éltek egymással; a rhodusiakét azonban visszaadta, minthogy megbánták régi bűneiket.”⁶⁹

Róma

Az *amicitia* a *proxenia* intézményéhez hasonlatosan idegen családok közötti magánjellegű barátságból fejlődött közjogi intézménnyé, városállamok közötti barátsági szerződéssé. Suetonius jegyezte föl Claudius külpolitikájáról, hogy „felolvastatott egy régi görög nyelvű levelet, melyet a senatus és a római nép intézett Seleucus királyhoz, barátságot és szövetséget (*amicitia et societas*) ígérve neki arra az esetre, ha vérrokonait, Illium lakóit minden teher alól fölmenti.”⁷⁰ Bár az *amicitia* formailag nem járt jogi kötelezettséggel, a gyakorlatban igen erős kötődést, sőt függést is eredményezhetett.⁷¹ Az archaikus korban a latinokkal még egyenlőségen (*aequitas*) alapuló szövetségi szerződéseket (*foedera*) kötöttek, akárcsak az itáliai városállamokkal. Róma hódításai nyomán az egyenlőség és a kölcsönösség eleme formaivá vált, majd Róma egyértelmű hegemoniája váltotta föl. A *foedus aequum* jelölte az egyenlők szövetségi szerződését. Alapeleme a másik félnek ellenséges támadás esetén nyújtandó katonai segítség volt. Az első ilyen jellegű ismert szerződést Spurius Cassius Vecellinus consul kötötte Kr. e. 493-ban a latinokkal. E szerződés egy példánya még létezett Cicero idején (*Pro Balbo* 53).⁷² A *foedus iniquum* névvel jelölt szerződésben⁷³ a Rómával szerződő élismerete „a római nép felségét (*maiestas*)”, és köteles volt szükség esetén katonai erőt bocsátani Róma rendelkezésére. Ezt a klauzulát alkalmazza például az a szerződés, amelyet Róma az aitol szövetséggel kötött 190-ben.⁷⁴

Róma a szerződésekkel együttműködést keresett, vagy legalábbis a másik fél semlegességét igyekezett biztosítani, de hosszú távon a másik fél önállóságától való megfosztását és római klienssé tételét eredményezte.⁷⁵ Ezért a föderalizmus előképeiről beszélni Róma esetében annyi értelme sincs, mint a görög politikai világban. Még egyértelműbben az alávetésre irányultak azok a szerződések, amelyeket Róma itáliai katonai szövetségeseivel kötött (*socii*). A szövetséges közösségek elvben függetlenek maradtak, de a gyakorlatban Róma alattva-

⁶⁹ SUETONIUS: *A caesarok élete*. CLAUDIUS 25.3. BORHY 282.

⁷⁰ SUETONIUS: *A caesarok élete*. CLAUDIUS 25.3. BORHY 282.

⁷¹ OCD 72.

⁷² OCD 602, 301.

⁷³ A kifejezést használja például LIVIUS xxxv. 46. 10. A magyar szakirodalomból lásd HAMZA: A nemzetközi kapcsolatok 757.

⁷⁴ LIVIUS xxxviii. 11. LARSEN 438 skk.

⁷⁵ A római jog története és intézményei 64-67.

lói lettek. Róma megalopolisszá vált, majd birodalmat kovácsolt (a keleti birodalmak fővárosai csak királyi székhelyek voltak).⁷⁶

A városállami eredet és a világbirodalom közötti kapcsolatot Róma egy addig ismeretlen gyakorlattal, a polgárjog kiterjesztésével teremtette meg. Róma politikai sikerének okai között kiemelkedő helyen szerepel az, hogy – mint többek között Toynbee kimutatta – nagyvonalúan bánt szövetségeseivel, továbbá nagylelkűen szabályozta szövetségeseinek és alattvalóinak állampolgárságát. Ugyancsak hozzájárult Róma politikai sikereihez a kettős állampolgárság intézményének alkalmazása, amelynek eredményeként a birodalomhoz csatolt területek lakói egyszerre voltak a helyi politikai közösség és az „egyetemes városállam”, Róma polgárai.⁷⁷ A Kr. utáni 2. században is a kortársak úgy tekintettek a római birodalomra, mint a városállamiság betetőzésére. Aelius Aristides (Kr. u. 117–181 körül), Kisázsiaiban élő szofista orátor állítólag Antoninus Pius császár előtt 143-ban mondott szónoklatában így fogalmazott: „A világ közös demokráciája jött létre egy ember, a legjobb uralkodó és hadvezér alatt; mindannyian a közös agorán jönnek össze... A különböző városokban élő sokak a te polgártársaid, noha számosan sose látták ezt a várost.”⁷⁸ A szerző számára a császár megismerésíti a városállami demokrácia és az egyetemeség egységét.⁷⁹

Róma világbirodalomná válása a görög szövetségek elsorvadását is magával hozta, illetve a Kr. e. 146 utáni időszakban a birodalmi helyi kormányzás eszközeként szolgáltak.

Következtetések

A görög tapasztalatok hasznosíthatók a föderalizmus általános tanához is, és hozzájárulhatnak a föderalizmus fogalmi leképezéséhez. Így:

- a föderalizmus az államok közötti viszonyok rendszerében helyezkedik el,
- a tag felől nézve van külső és belső dimenziója (akárcsak a szuverenitásnak),
- a külső vonatkozás a többi alkotó taghoz való viszony,
- belső akaratképzési rend,
- tanulságos, hogy mi váltja ki a szövetségbe lépés igényét vagy szükségét.

Az ókorban ennek elsősorban katonai okai voltak, a háborús szövetségek sok esetben csak egy-egy háborúra jöttek létre. Némelyik konföderáció azonban hosszú életűnek bizonyult, még a többszöri feloszlás ellenére is. Ez esetben a kisállamok életképessége vagy egyszerűen túlélése volt a tét. Emögött meghú-

⁷⁶ Ennek egyes jogi vonatkozásairól HAMZA: *Jogösszehasonlítás* 100.

⁷⁷ TOYNBEE 170–173.

⁷⁸ Oliver § 60, 64

⁷⁹ HAMMOND 302.

zódott az az ellentmondás vagy fogyatékoság, ami az ókori államberendezések korlátaiban rejtett, a kisméretű polisok megnövelésének lehetőségeinek keresése. Ennek értelemszerű útja volt a kis polis szerkezetét megőrző, de annak erejét növelő szövetség. A városállam növelése hódítással volt lehetséges: a szomszédos területek elfoglalásával, amivel Spárta kísérletezett, vagy hegemoniára törekvéssel, mint Athén. Mindkettőnek lényege a polis eredeti szerkezetének – zártságának, kis méretének, részvételen alapuló politikai berendezkedésének – megőrzése, más szóval a területi állammá átalakulás nélküli terjeszkedés. A szövetségi berendezkedés alapján nem a terjeszkedést szolgálta, hanem a polis kis méreteiből eredő korlátok legyőzését. Létrejöttét a külső fenyegetettség mozdította elő.

Irodalom

- A római jog története és intézményei. Brósz Róbert és Pólay Elemér tankönyvének alapulvételével írta FÖLDI ANDRÁS és HAMZA GÁBOR. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Államéletrajzok. Budapest, Századvég, 1994.
- APÁTHY ISTVÁN: *Nemzetközi jog*. Budapest, Franklin társulat, 1878.
- ARISTÓTELÉS: *Az athéni állam* (ford. Ritoók Zsigmond). Budapest, Akadémiai, 1954.
- ARISZTOTELÉSZ: *Politika* (ford. Szabó Miklós). Budapest, Gondolat, 1969.
- Beister, H. and Buckler, J. (eds.), *Boiotika*. 1989.
- BENGTSON, H.: *Die Staatsverträge des Altertums*. II. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr. München, 1975;
- Borhy László (szerk.), *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2003.
- BUCK, R.: *Boiotia and the Boiotian League 423–371 BC*. 1994.
- BUCK, R.: *History of Boeotia*. 1979;
- BUSOLT, GEORG: *Griechische Staatskunde*. C. H. Beck, München, Band 1, 1920; Band 2, 1926.
- EHRENBERG, VICTOR: *Der Hellenische Staat*. Leipzig, eubner Verlagsgesellschaft, 1957.
- FREEMAN, E. A.: *A History of Federal Government in Greece and Italy*. London, Macmillan, 1893.
- FRIEDRICH, CARL J.: *Trends of Federalism in Theory and Practice*. London, Pall Mall Press, 1968.
- FUSTEL DE COULANGES: *Az ókori község*. Budapest, 1883. (ELTE Eötvös Kiadó 2003, hasonmás kiadás)

- HAMMOND, MASON: *The City in the Ancient World*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1972.
- HAMZA GÁBOR: A nemzetközi kapcsolatok jogi szabályozásának kérdése az antikvitásban. *Állam- és Jogtudomány* 1987–88. XXX/3–4.
- HAMZA GÁBOR: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest, KJK, 1998.
- HEGYI DOLORES, KERTÉSZ ISTVÁN, NÉMETH GYÖRGY, SARKADY JÁNOS: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest, Osiris, 2003.
- HERZOG, ROMAN: 'Államkapcsolatok', in Takács Péter (szerk.), *Államtan*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 847-866.
- Hornblower, Simon and Spawforth, Antony (eds.) *The Oxford Classical Dictionary. Third edition revised*. Oxford University Press, Oxford, 2003.
- JELLINEK, GEORG: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Springer, 1929.
- LARSEN, J. A. O.: *Greek Federal States. Their Institutions and History*. Oxford, Clarendon Press, 1968.
- LARSEN, J. A. O.: *Representative Government in Greek and Roman History*. 1955.
- LIVIVS: *A római nép története a város alapításától*. Budapest, Európa, 1982.
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris, 2000.
- MUMFORD, LEWIS: *A város a történelemben*. Budapest, Gondolat, 1985.
- NÉMETH GYÖRGY: *A polisok világa*. Budapest, Korona, 1999.
- Németh György (szerk.), *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2003.
- OLIVER, J. H.: *The Ruling Power. Transactions of the American Philosophical Society*, Philadelphia, NS 43, pt. 4., 1953.
- PHILLIPSON, COLEMAN: *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome*. 1911.
- PLATÓN: *Törvények* (ford. Kövendi Dénes). *Platón összes művei III. kötet*. Budapest, Európa, 1984.
- RHODES, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford, 1981.
- RIKER, WILLIAM H.: 'Federalism', in Greenstein, Fred I. and Polsby, Nelson W., *Handbook of Political Science, volume 5. Governmental Institutions and Processes*. Reading etc., Addison-Wesley Publishing Company, 1975. 93-172.
- SCHMITT, CARL: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- SCHMITT, H. H.: *Die Staatsverträge des Altertums. II. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr.* München, 1969.
- SWOBODA, HEINRICH: *Lehrbuch der griechischen Staatsaltertümer*, 1913.
- TACITUS: *Összes művei I-II*. Budapest, Európa, 1980.
- THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Budapest, Európa, 1985.
- Tituli Asiae Minoris (TAM)* 1-2.

TOYNBEE, ARNOLD: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1971.

XENOPHÓN: *Emlékeim Szókratészről* (ford. Németh György). Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.

PÉTER PACZOLAY

ANCIENT FEDERAL STATES

(Summary)

The paper inquires whether it is appropriate the use of „federal state” in ancient times. It explores the different forms of cooperation among states in ancient Greece, and the specific legal regulations related to foreigners. In this context analyses the legal rules applied to foreigners; international treaties and agreements; colonial relations; and the leagues formed for sacral purposes (*amphiktyonia*). It uses as examples historical documents dating from the times of the different Greek leagues, such as the Boeotian, the Chalcidic, the Aetolian, the Achaean, and the Lycian confederacies. Finally it refers shortly to the different forms of inter-state relations in the Roman empire.

The specific form of the Greek city-state, the *polis*, tried to exceed the difficulties due to its rather small sizes by entering into different forms of larger interstate relations.

The paper reaches the conclusion that the ancient experiences might be useful for the elaboration of the modern theory federalism. Actually, Greek examples were widely used by Montesquieu and the authors of The Federalist Papers.